

Aleksandar Kolka

KREATIVNOST JEZIKA, KREATIVNA NASTAVA JEZIKA I MOTIVACIJA*

Danas je vrlo moderno govoriti o kreativnosti u nastavi stranih jezika. No znamo li što znači kreativnost? Ta riječ ne opisuje samo neku individualnu aktivnost, već cijeli splet sposobnosti — istodobno različitih i povezanih. Te sposobnosti možemo definirati polazeći od njihova proizvoda ili od samog procesa. Nas, naravno, ne zanimaju svi mogući aspekti tog izuzetnog dara ljudske vrste.

Mi ćemo govoriti o dvije vrste kreativnosti: o kreativnosti kao općem svojstvu ljudskog jezika i kreativnom pristupu nastavi stranih jezika.

Dobro je poznata činjenica, barem lingvistima, da Chomsky posebno ističe kreativnost jezika. On kaže kako teorija gramatike treba da odražava sposobnost svih govornika nekog jezika da proizvode i razumiju rečenice koje nikada prije nisu izrekli ili čuli. Raniji znanstvenici (na primjer W. von Humboldt i F. de Saussure) također su dobro poznavali to svojstvo jezika, zacijelo najvažnije, no kreativnost kao termin u nauku o jeziku uveo je Chomsky.

Osobno baš i nisam uvjeren da je taj termin najprikladniji za opis rečenog svojstva jezika. Stvarna inovacija privilegija je umjetnosti — nju stvaraju pjesnici i pisci. Mi, obični ljudi ne kreiramo u smislu uvođenja novih riječi i fraza, novih lokucija, kao što to čine pjesnici. Mi jednostavno slažemo leksičke jedinice uvijek u nove, po rasporedu, nizove primjenjujući isti ograničeni broj sintaktičkih pravila. Možda bismo umjesto o kreativnosti morali govoriti o otvorenosti ili beskrajnosti. Ipak, držat ćemo se termina kreativnost jer je općenito prihvaćen kao tehnički termin i jer je jednostavno — spretno.

Ponekad se u istom smislu, kao i kreativnost upotrebljava termin produktivnost. Po svojoj prilici, bio bi prikladniji nego kreativnost, da ga ne upotrebljavamo za označavanje nečega drugoga. Jezik je proizvod kolektivnog rada jezične zajednice, i mi moramo istaći dva bitna njegova obilježja — da je proizvod i da je kolektivan. Stoga nam se čini boljim rješenjem da govorimo o produktivnosti kada mislimo na jezičnu djelatnost zajednice, a o kreativnosti kada mislimo na individualnu jezičnu aktivnost. Jezik proizvode napori brojnih generacija stoljećima, u sporom procesu bez kraja, procesu podložnom promjenama koje su za laika neprimjetne, jer su postupne. Kada se čovjek pojedinac rodi, njemu je već na raspolaganju gotov i djelotvoran instrument komunikacije — jezik zajednice iz koje je ponikao. Čovjek samo

* Ovaj je članak prijevod predavanja »CREATIVITY OF LANGUAGE, CREATIVE LANGUAGE TEACHING AND MOTIVATION« održanog za nastavnike engleskog jezika splitske regije 27. I 1980. u Makarskoj.

treba da nauči kako da ga upotrebljava za svoje potrebe, ali ga ne može mijenjati svojim individualnim nastojanjem. Svaki sistem komuniciranja mora biti stabilan, jer svaka nagla promjena nepovoljno se odražava na njegovu efikasnost, a veći broj istodobnih naglih promjena mogao bi dovesti do potpunog sloma sistema. Zato je osnovna veza u jeziku — veza izraza i sadržaja, a izraz i sadržaj u svojem uzajamnom odnosu tvore značenja, vrlo čvrsta, i može se prilagođavati novim potrebama zajednice samo postupno i to uz uvjet općeg prihvatanja.

Svaki opis nekog jezika mora uzeti u obzir supstanciju, formu i značenje, što odgovara razinama fonologije, morfosintakse i leksika. I tako smo došli do važnog pitanja: je li jezik kreativan na svim svojim razinama? Odgovor je jednostavan i odlučan: nije. Kreativan je samo na morfosintaktičkoj razini ili, točnije, na razinama rečenice i diskursa.

Jezik možemo opisivati samo kada ga materijaliziramo, a materijaliziramo ga samo onda kada ga upotrebljavamo kao instrument komunikacije — u govoru i pismu. Ne možemo govoriti u vakuumu, potrebna nam je materija — zrak koji mogu pokretati naši govorni organi i tako stvorene valove uputiti do uha slušatelja. Kada želimo pisati, potrebno nam je nešto čime ćemo pisati i nešto na čemu ćemo pisati, na primjer olovka i papir. Govornici nekog jezika moraju uvijek upotrebljavati isti zatvoreni, što će reći konačni, skup fonema ili grafema za tvorbu jedinica na višim razinama strukture — morfema, riječi, rečenica i diskursa. Na tim nižim razinama nije dopuštena kreativnost — jedinice moraju biti uvijek iste u svojim temeljnim distinktivnim obilježjima, jer kad ne bi bile takve, nitko ne bi mogao primiti poruku, odnosno percipiranu poruku smatrali bismo nesuvislom i odbacili bismo je. (Ako netko govori nerazgovjetno, ljutimo se na njega, i zahtijevamo da ponovi što je rekao. Slično reagiramo i na nečitak rukopis naših učenika u školi.) Kreativnost ne znači ništa drugo do slobodu izbora unutar postojećeg inventara. Tu, pak, slobodu posve spontano kontrolira jezična zajednica i na taj način čuva sistem. Jezični razvoj možemo slikovito prikazati kao rezultantu uzajamnog djelovanja centripetalne sile kolektivnog, koju karakteriziraju produktivnost, kontrola i permanentnost, te centrifugalne sile individualnog, koju karakteriziraju kreativnost, sloboda i efemernost.

Na razini rečenice većina je iskaza jedinstvena. Svi su oni stvoreni, kreirani, naporom duha. Ponekad su originalni, ponekad slični nečem što je već rečeno, no nikada nisu puke kopije, nikada isti.

Jezik ima specifične funkcije u društvu. On je integralni dio njegove kulture, instrument pomoću kojega ljudi definiraju svoje međusobne odnose, odnose s prirodom, proizvodima vlastite kulture i civilizacije. Upotreba jezika je društveni čin, čiji je krajnji cilj izražavanje značenja. Uvijek postoji neka veza između kulturne organizacije zajednice i strukture njezina jezika. Komunikacija se ne može zbivati u socijalnoj izolaciji. Mi želimo, prije svega, da nas drugi čuju i razumiju, a također da mi slušamo i razumijemo druge. Svaki se pojedini čin komunikacije događa na nekom mjestu, u neko vrijeme, u situaciji određenoj društvenim i materijalnim okruženjem. Međusobno razgovaramo okruženi stvarima koje su većinom tipične za našu kulturu, specificiramo naše odnose u mjestu i vremenu prema vlastitom gledištu i izborima koje nam nudi jezik. U svakoj situaciji možemo utvrditi neka obilježja relevantna za komunikaciju koju nazivamo kontekstom. Veliki antropolog Malinowski definirao je značenje kao funkciju u kontekstu.

Jezik je sistem s većim brojem podsistema. Značenja se izvode iz izbora među njima. Neki su od tih izbora uvjetovani prethodnim izborima, kao na primjer u engleskom nastavak -s glagola iza subjekta u trećem licu i u sadašnjem vremenu. Ti su izbori redundantni. Međutim, većina je izbora slobodna, nesputana gramatičkim pravilima, i pridonosi značenju. Ti su slobodni izbori ovisni isključivo o volji i odluci govornika, te nema dvojice govornika koji bi donosili iste odluke pri iskazivanju tekstova, osim ako tekstovi nisu unaprijed određeni nekim konvencionalnostima. Možemo reći da je izvor jezične kreativnosti u jedinstvenoj čovjekovoj sposobnosti da kao pojedinac slobodno bira na onim razinama koje su pertinentne za interpretaciju značenja.

Premda je ljudski život vrlo složen, ipak ima niz situacija koje se u društvu neprestano ponavljaju i u kojima se ljudi ponašaju prema nekim opće prihvaćenim društvenim pravilima i u kojima se ne koriste jezikom za razmjenu informacija, nego za uspostavljanje i održavanje međuljudskih odnosa. Upotrebljavaju ograničen broj društveno propisanih izraza, formula, onda kada vjeruju da su primjerene situaciji. Te su formule uvelike predvidive i prema tome neinformativne. Članovi neke zajednice znaju kada je potrebno razmijeniti pozdrave, kakvi pozdravi odgovaraju situaciji, kada i s kim treba razmjenjivati određene konvencionalnosti, itd. Sve te aktivnosti više pripadaju u društveno ponašanje nego u jezik, i s jezičnog stajališta su posve nekreativne. Učenici ih ipak moraju naučiti, a to mogu jednostavno — napamet.

Govornik je u svojim odlukama, koje se odnose na izbor jezičnih jedinica i konstrukcija, uvijek ograničen jer je njegovo vladanje jezikom limitirano. Ni u jedne osobe ne postoji posvemašnja ravnoteža između iskustva i znanja, na jednoj strani, i njezina značenjskog potencijala, na drugoj. Pod terminom »značenjski potencijal« Halliday razumije »ono što govornik (ili slušatelj) može činiti, ne što zna«. A ono što govornik može činiti jest stvaranje rečenica koje imaju značenje, a slušatelj ih može razumjeti. Oni lingvisti koji daju prednost terminologiji Chomskog upotrebljavaju termin komunikativna kompetencija (npr. Hymes). Možemo reći da učiti jezik jest, u biti, učenje kako izraziti značenje, i da je ključni problem učenja i poučavanja stranog jezika stjecanje tog značenjskog potencijala. Značenjski, pak, potencijal pojedinca uvelike ovisi o sposobnosti kombiniranja poznatih riječi, u skladu s usvojenim sintaktičkim pravilima, u nove rečenice.

Jezik djeluje u socio-kulturnom okruženju i obavlja mnoge funkcije. Razni jezici mogu obavljati niz istih funkcija, ali neki od njih mogu obavljati i takve kakvih u drugim jezicima nema. Dvije temeljne funkcije ili makrofunkcije su interpersonalna i informativna. One su univerzalne. Prvu smo već opisali, doduše dosta pojednostavljeno. Drugu ćemo morati istražiti malo opširnije.

Informativna makrofunkcija očituje se u razmjeni informacija o nekoj temi unutar konteksta, a zbiva se u procesu koji se odvija između govornika i slušatelja. (Sličan se proces događa između pisca i čitatelja, no mi ćemo ga zbog ograničenog vremena zanemariti.) Govornik proizvodi iskaze koji nešto znače, a slušatelj napreže svoj duh da ih razumije. U svakodnevnoj komunikaciji očekujemo od tih iskaza prije svega da budu primjereni situaciji, a zatim da odgovaraju nekim standardima jezične pravilnosti. Valja naglasiti da su ti standardi dosta labavi kad se radi o govorenim tekstovima, a vrlo pedantni kad se radi o pisanima.

Kriteriji primjerenosti situaciji inherentni su kulturi kojoj pripada jezik. Neki se jezici obilato upotrebljavaju kao *lingua franca* u međunarodnoj trgovini, zatim diplomaciji, tehnologiji, nauci, itd. U takvu slučaju oni razvijaju i neka dodatna obilježja, uključujući kriterije primjerenosti, koja nisu osnovana na bilo kojoj kulturi, već na potrebama određene grupe ljudi koja dijeli neke zajedničke interese u ograničenom broju aktivnosti na međunarodnom planu. Oni zapravo upotrebljavaju jezične varijante ili registre, koje kad se radi o engleskome nazivamo ESP (English for Special Purposes = engleski za specijalne svrhe).

Naravno, naše se strategije poučavanja uvijek prilagođavaju ciljevima i zadacima određenog programa.

U nastavi stranog jezika uvijek ima stvari koje se jednostavno moraju upamtiti. Preteritalni oblik engleskoga glagola GO ne možemo razumjeti. Pa ni povijest oblika GO — WENT — GONE ne objašnjava zašto su takvi kakvi jesu. Oni nam mogu jedino prikazati neke činjenice o stanju stvari u određenom razdoblju jezičnog razvoja — i to je sve, što je za praktično usvajanje oblika korisno.

Nijedan nastavnik ne smije zaboravljati da je nemoguće učenika naučiti što bi trebalo da kaže u nekoj unaprijed zamišljenoj situaciji, osim, naravno, u tipičnim situacijama kada jezik obavlja interpersonalnu makrofunkciju. Kada bismo mogli predvidjeti neki razgovor unaprijed, od početka do kraja, bio bi potpuno neinformativan i, dakako, posve nepotreban. Ljudska komunikacija i ne može biti papagajsko ponavljanje.

Taktika vizualne stimulacije verbalnog odgovora može dati impresivne rezultate na početnom stupnju učenja. Čovjeka upravo zapanji kako projicirana slika na ekranu potiče učenika da kao iz topa ispali rečenicu. No, ako je to unaprijed predviđena rečenica čija je aktualizacija vezana samo uz određenu sliku-poticaaj, onda tu nema kreativnosti o kojoj govorimo. Najvažnije je u nastavi postići da učenik na određeni poticaaj, koji može biti i vizualan, ali i verbalan, proizvede rečenicu prikladnu situaciji. Situacija može biti kao na slici, ali mora i varirati. Ako učenik uspijeva adekvatno reagirati na izmijenjenu situaciju, znači da je u određenoj mjeri razvio svoj značenjski potencijal. To zapravo znači da je razvio, makar i u ograničenom opsegu, sposobnost biranja jedinica i konstrukcija iz jezičnog inventara i njihova prilagođavanja situaciji.

Sposobnost biranja usko je vezana za poznavanje mehanizama funkcioniranja stranog jezika. Organizirano učenje stranog jezika, to jest nastava, nešto je posve drukčije od usvojenja materinskog jezika. Tu nema uspjeha bez svjesnog napora. Razlozi su očiti. Materinski jezik učimo uronjeni u sredinu u kojoj sve potrebe možemo i moramo izražavati njime, i u kojoj ga svi cijelo vrijeme upotrebljavaju. S druge strane, strani jezik učimo u sredini gdje nije životna potreba. Može se preživjeti i bez njega. Učimo ga zato što uvidamo neku korist od poznavanja još nekog jezika uz naš materinski, ili zato što to drugi uviđaju, a nas tjeraju na to.

Kad imigrant uči jezik zemlje domaćina, želi da se integrira u njezinu zajednicu. Tu vrstu motivacije obično nazivamo integrativnom. Učenici koji uče strani jezik zato da se identificiraju s novom zajednicom, gaje izuzetno povoljne stavove prema kulturi i narodu čiji jezik žele naučiti, često i vrlo nekritične. Njihovi su pokušaji u nastojanjima da ovladaju stranim jezikom najčešće plodni i nerijetko uspijevaju potpuno ovladati i akcentom, točnije —

izgubiti strani akcent kao posljednje obilježje svog porijekla. Istobodno u njima počinje, svjesno ili nesvjesno — svejedno je, odbacivanje vlastitog, izvornog kulturnog identiteta, a posljedica toga je početak nazadovanja značenjskog potencijala materinskog jezika.

Radnici na privremenom radu u inozemstvu pokušavaju naučiti jezik zemlje domaćina samo toliko da zadovolje neke svoje elementarne potrebe u privremenoj sredini. Oni samo iznimno ulažu više truda u svladavanje višeg standarda upotrebe stranog jezika. Većina ih govori pojednostavljenu i siromašnu varijantu stranog jezika, koja u komunikaciji s izvornim govornicima odmah otkriva njihov identitet stranaca. Korijeni su njihove motivacije u privremenoj potrebi. Ti radnici migranti nastoje sačuvati čvrste veze sa svojom izvornom kulturom, jer njihov je konačni cilj vratiti se i reintegrirati u svoju zemlju.

U našim je školama obavezno učenje stranih jezika zato što je društvo shvatilo korist od toga. Razumljivo je da ne možemo očekivati od svih učenika da to tako shvate. Često je jedan od nastavnikovih zadataka da ga u to uvjeri. Motivacija učenja i poučavanja stranih jezika u nas je isključivo instrumentalna. Znanje stranih jezika omogućava nam uspostavljanje ekonomskih, znanstvenih, tehnoloških i kulturnih odnosa s drugim zemljama. No naš cilj nije slabljenje kulturnog identiteta naših učenika, naprotiv, mi se moramo truditi da ga osnažimo usprkos učenju stranih jezika i uz pomoć učenja stranih jezika. Nijedan nastavnik ne bi smio motivirati svoje učenike nekritičnim razvijanjem pozitivnih stavova prema stranoj kulturi, što može dovesti do potcjenjivanja vlastite. Rezultat bi mogao biti katastrofalan. Učenicima moramo pomoći da shvate potrebu suvremenog čovjeka da gotovo u svakom zanimanju, a da ne spominjemo i kulturne potrebe, bar u nekoj mjeri poznaje jedan strani jezik ili više njih. Istodobno ih moramo odgajati da nauče poštovati dostignuća drugih kultura, u uspoređenju s kojima uvijek možemo vrednovati i vlastita. Stalne kontakte s drugim kulturama lako je ilustrirati brojnim materijalnim i duhovnim proizvodima koji nas okružuju. Instrumentalni pristup mora određivati svu našu nastavnu strategiju. Ako ne želimo da se naši učenici integriraju u stranu kulturu, čemu onda inzistirati na savršenom akcentu? No s druge strane, zašto ne inzistirati na onim komunikativnim, značenjskim potencijalima koji će mu najviše pomoći u rješavanju njegovih praktičnih potreba. Drugim riječima, pristup mora biti prije svega praktičan, što znači da standardi korektnosti moraju biti određeni komunikabilnošću.

Jezik je ljudska institucija. Proizvod je života u društvu. To je istovremeno i instrument koji je prije svega oruđe komunikacije. Kažemo prije svega zato što može služiti i samoizražavanju. Jedno je od fundamentalnih pitanja nastave kako postići da strani jezik u našim školama, osobito na srednjem i naprednijem stupnju, zaista i funkcionira. Zacijelo je jedan od glavnih zadataka nastavnika stranog jezika da taj jezik, u suradnji s učenicima, učini dodatnim instrumentom komunikacije, koji će im omogućiti ljudske i kulturne kontakte sa strancima i proizvodima njihove kulture i civilizacije bez posredstva prevodilaca. Učenici moraju vjerovati da će se njihovi naponi isplatiti. Oni moraju biti motivirani da komuniciraju s drugom jezičnom zajednicom. Naši učenici ne mogu redovno komunicirati sa strancima, ali mogu komunicirati redovito s proizvodima njihove kulture i

civilizacije: knjigama, filmovima, novinama, revijama, TV i radio emisijama itd. Umjesto lažne učioničke situacije u kojoj se svaki (barem teoretski) pravi da je nešto što nije, u vremenu od najviše tri četvrt sata dva do tri puta tjedno, naime da je Englez ili Amerikanac, što nije i ne može biti ni po svom kulturnom ni po jezičnom porijeklu, niti mi kao društvo želimo da to budu, možemo učenicima ponuditi široku lepezu jezičnih aktivnosti na stranom jeziku u kojima će kao stranci na temelju nekih zajedničkih interesa komunicirati s izvornim govornicima posredno putem proizvoda njihove kulture i međusobno pokrivajući niz tema za svoje potrebe relevantnih.

S metodološkog stajališta, zadatak je nastavnika da osigura poticajno okruženje u kojemu učenik nije ograničen na puko reproduciranje gotovih i pripremljenih obrazaca, već, naprotiv, prisiljen da u skladu sa svojim obavezama iz programa proizvodi nove rečenice primjerene nekoj realnoj ili potencijalno realnoj situaciji. (Naš učenik se može dopisivati sa strancem stvarno ili simulirati takvo dopisivanje, ali uvijek kao Jugoslaven s Englezom, Australcem itd., a ne obratno. Može izvršavati simulirani zadatak na stranom jeziku u vezi s njegovim budućim zanimanjem i sl.) Udžbenici ne mogu osigurati dovoljan broj raznovidnih tekstova koji bi zadovoljili sve potrebe i interese učenika, premda su korisni i potrebni, jer omogućavaju sistematičan pristup gramatici. Rečenice je nemoguće graditi bez poznavanja osnovnih mehanizama jezičnog sistema, i zato će nekakvi udžbenici, ili priručnici, uvijek biti nužni. Što se tiče tekstualnog dijela, on uvijek može biti dopunjen izvornim pisanim ili govorenim tekstovima. To sve, uostalom, ovisi o inventivnosti nastavnika i pripada u ono što nazivamo — kreativnim poučavanjem. Učenje gramatike i leksika je neizbježno. Ali to nikada ne smije biti samo sebi svrhom. Uvijek moramo imati na umu krajnji cilj nastave — razvijanje značenjskog potencijala učenika ili, drugim riječima, razvijanje sposobnosti biranja struktura primjerenih situaciji i slaganja poznatih jedinica u svaki put nove odnose koji tvore rečenice stranog jezika.

Ljerka Tomljenović-Biškupić

EKSPERIMENTALNI RAD NA USVAJANJU NJEMAČKOG JEZIKA U RANOJ DOBI

Glotodidaktičko razmatranje

Konstatira se uvijek ponovo da nije otkrivena uspješna »formula« učenja stranih jezika, formula koja bi odgovarala potrebama današnjice. Da se upravo za njom tragalo i još se traga, dokazuje nastajanje i odbacivanje niza teorija i modela podučavanja stranih jezika. Znalo se oduvijek da je to komplicirani posao, pa da bi se neke zakonitosti shvatile i proučile, polazilo se od pojedinih elemenata koji su teorijski obrađeni, te su zatim kao spoznaje nalazili mjesto u praksi. Napisani su mnogi radovi o jeziku (lingvistika), o učenju (psihologija, pedagogija), o uvjetima učenja (sociologija), o postupcima pri učenju i podučavanju, rezultatima učenja (metodika), koji su nesumnjivo korisni, ali je tako obavljen samo dio tog pozamašnog posla. Takav rad